NATIONALMUSEET

FØRKRISTNE KULTPLADSER

1. Halvårsrapport – Juni 2011

Med bevillingen fra *A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal* til Nationalmuseets forskningsprojekt *Førkristne Kultpladser* blev der åbnet op for en enestående mulighed til at fokusere på et af de mest fascinerende emner i Oldtiden. Udviklingen af den sene, førkristne religion, som vi kender den fra de middelalderlige beskrivelser af den nordiske mytologi, og til trosskiftet med Kristendommen i sen vikingetid.

Forskningsprojektets første halvårsrapport omfatter perioden fra projektstart d. 1. september 2010 til 30. juni 2011. Projekt og medarbejdere er tilknyttet enheden for Danmarks Oldtid. Forskningsledelsen varetages i projektets femårige forløb til ultimo 2015 af forskningsprofessor Lars Jørgensen.

Ved etableringen blev nedsat en Styregruppe med henblik på at støtte og sikre projektets forsknings- og formidlingsmæssige progression. Styregruppen består af:

Prof. Olaf Olsen, Alrø
Prof. Dagfinn Skre, Kulturhistorisk Museum, Oslo
Dir. Per Kristian Madsen, Nationalmuseet
Museumschef Lene Floris, Nationalmuseet
Overinspektør Poul Otto Nielsen, Nationalmuseet

Medarbejdere

En række medarbejdere er siden start blevet tilknyttet projektet.

Sofie Drotner, forskningsassistent, til primært opbygning af projektets hjemmeside (ansat siden 1/9 2010 med 15 t/uge).

Josefine Franck Bican, forskningsassistent, til koordinering af arbejdet med publikationen af stormandskomplekset ved Tissø (ansat siden 1/1 2011 med 30 t/uge).

Susanne Klingenberg, mus.insp. ved Nationalmuseet. Varetager undersøgelser og bearbejdning af storgården ved Hoby med henblik på publicering af denne og de ældre gravfund.

Inge Schjellerup, projektseniorforsker, varetager indsamling og opstilling af analogier til de skandinaviske arkæologiske pladser gennem fund og beskrivelser af etno-arkæologiske og antropologiske rituelle pladser og ritualer (ansat siden 1/5 2011 med 20 t/uge).

Sandie Holst, stud.mag., medhjælp til genstandshåndtering, databaseregistrering, fotografering m.v. (timeansat).

Karin M. Frei, post.doc. ved Centre for Textile Research/Københavns Universitet, foretager isotopanalyser af ofrede mennesker fra Trelleborg og Hundstrup Mose (timeforbrug afregnes med KU/CTR/Geologisk Institut).

Charlotte Primeau, forskningsassistent ved Antropologisk Laboratorium, foretager antropologiske undersøgelse af ofrede mennesker fra Trelleborg og Hundstrup Mose (timeforbrug afregnes med KU/Antropologisk Laboratorium).

Ruth Blankenfeldt, Ph.D., Gottorp Slot/Slesvig, forestår bearbejdning og publicering af de ældre gravfund fra Hoby i samarbejde med Susanne Klingenberg. (projektet dækker rejseomkostninger).

Forskning

Ansøgningsprospektet beskrev projektets fire nøglebebyggelser (Hoby, Gudme, Tissø og Toftegård). De udgør fire hjørnesten, delprojekt 1-4, i beskrivelsen af de førkristne kultaktiviteter, dens tilknytning til stormandsresidenserne og ikke mindst religionens udvikling i det 1. årtusinde e.Kr. Arbejdet omfatter også en international publicering af disse vigtige pladser, hvilket er igangsat for Hoby og Tissø. Publikationsarbejdet omkring Gudme påbegyndes i anden halvdel af 2011, og for Toftegård i 2012.
På nuværende tidspunkt omfatter hovedprojektet *Førkristne kultpladser* følgende større delprojekter (jvf. også Projektplan):

D1 – Hoby, storgård og gravplads fra 1.-2. årh.
D2 – Gudme, stormandsresidens og kultpladser fra 3.-6. årh.
D3 – Toftegård, stormandsresidens fra 6.-9. år.
D4 – Tissø, stormandsresidens, samlingsplads og kultsted 6.-11. årh.
D5 – Ofringer fra Trelleborg og Hundstrup mose, 7.-10. årh.
D6 – Rituel bygningskultur i det 1. årtusinde e.Kr.
D7 – Antropologiske analogier til skandinaviske, førkristne ritualer.
D8 – Syntese over det 1. årtusinde i Skandinavien.
D9 – Særudstilling

Delprojekt 1 - Storgården ved Hoby og nypublicering af Hobygravene

v/ Susanne Klingenberg, Ruth Blankenfeldt og Museum Lolland-Falster

Ud over undersøgelser og bearbejdning af den formodede storgård ved Hoby, omfatter projektet også en nypublicering af Nordeuropas rigeste gravfund fra Hoby tilhørende tiden umiddelbart e.Kr. Nationalmuseets fotograf John Lee har foretaget 120 nyoptagelser af det fornemme gravudstyr til publikationen. Mus. insp. Susanne Klingenberg fra Danmarks Oldtid forestår i et samarbejde med Museum Lolland-Falster de arkæologiske udgravninger ved Hoby. Endvidere leder hun publiceringen af de ældre gravfund, som sker i et samarbejde med Dr. Ruth Blankenfeldt fra *Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie* i Slesvig. Ruth Blankenfeldt er specialist i perioden omkring Kr.f. i Nordeuropa og har tidligere arbejdet med dansk materiale.

Første fase af de arkæologiske udgravninger af storgården i Hoby påbegyndtes i juni 2011, hvor hovedbygningen, en stor hal, netop undersøges i skrivende stund. Med en længde på næsten 30 meter er den betydeligt større end samtidige huse fra tiden omkring Kristi fødsel. Bygningen indeholder desuden intet staldafsnit, hvilket også er specielt et særtræk. Et unikt træk er, at hallen muligvis er anlagt på en kunstig jordterrasse, som består af påført materiale fra en ældre gravhøj umiddelbart ved siden af huset. Kunstige jordterrasser til de repræsentative halbygninger er i Danmark hidtil kun set på storgårde fra tiden efter 500 e.Kr. Uden for bygningen er fundet aflejringer indeholdende store mængder dyreknogler og keramik.

Faunamaterialet karakteriseres af mange kranie-, kæbe- og fodknogler, hvilket måske kan indikere, at aflejringerne ikke repræsenterer almindeligt madaffald. De kommende zoologiske analyser i efteråret 2011 vil kunne kaste mere lys over dette. Både de arkæologiske og zoologiske fund fra årets udgravning i Hoby tegner således meget lovende for det fortsatte projekt.

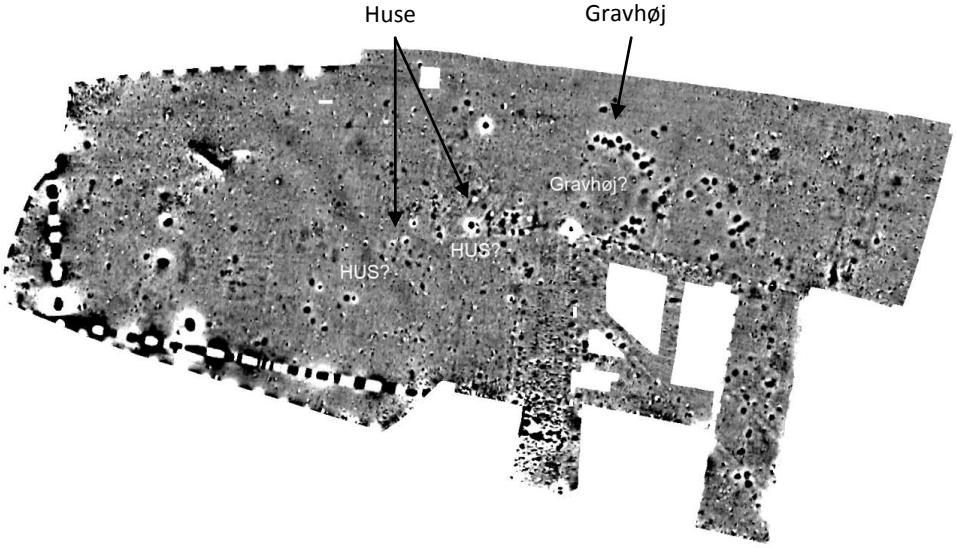

Geofysikere fra *CAU-Institute of Geosciences* ved Kiels Universitet kortlagde i 2010 med magnetometer området i Hoby, hvor stormanden, der er gravlagt i den rige Hobygrav, sandsynligvis havde sin bolig. Områdets sandede undergrund betød, at både sten og nedgravninger fremstår tydeligt som sorte udslag. Der blev konstateret mindst to huse placeret tæt ved en mulig udjævnet gravhøj. Gravhøjen tegner sig på billedet som en halvcirkel af sorte pletter, som kan være rester af en randstenskæde omkring en ca. 30 meter stor høj.

Udgravning af hovedbygningen på storgården ved Hoby i juli 2011. Nedgravningerne til stolperne ses som mørke pletter i forgrunden. Det tykke muldlag i jordprofilerne skyldes påført materiale fra udjævningen af en ældre gravhøj, hvorefter halbygningen blev opført på den kunstige jordterrasse. (Foto: L. Jørgensen 2011).

Delprojekt 3 - Stormandskomplekset ved Tissø

v/ Lars Jørgensen, Josefine F. Bican, Anne Birgitte Gotfredsen, Kalundborg & Omegns Museum m.fl.

Det omfattende bebyggelseskompleks ved Tissø er i dag den skandinaviske nøgleplads til forståelsen af den strukturelle og funktionelle udvikling af yngre jernalders og vikingetids elitebebyggelser. Store dele af komplekset er velundersøgt, men der planlægges i øjeblikket mindre udgravninger i 2011-12. Formålet er at tilvejebringe arkæologiske data og supplerende fund fra pladsens kultanlæg til bl.a. en række naturvidenskabelige analyser med henblik på belysning af ritualernes karakter.

Det omfattende publikationsarbejde er påbegyndt, og der foreligger allerede en række manuskripter fra gruppens op mod 20 eksterne forskere til de to planlagte bind om Tissø-komplekset:

Almut Schülke: Kommunikationslandskabet i Tissøområdet.
Josefine F. Bican: Stormandsresidensen fra det 6.-7. årh. ved Bulbrogård.
Lone G. Thomsen: Grubehusene fra Tissø.
Birgitta Hårdh: Guldhalsringen fra Kalmergården
Birgitta Hårdh: Sølvskatte og brudsølv fra Tissøkomplekset
Birgit Maixner: Undersøgelser af de trefligede dragtspænder fra vikingetid.
Sunhild Kleingärtner: Undersøgelser af cirkulære dragtspænder fra vikingetid.

Det er planlagt, at bind 1 skal udkomme i 2012 indeholdende præsentationer af især de overordnede bygningsmæssige og strukturelle undersøgelser af kompleksets to storgårde, samlingspladsens grubehuse, markedspladsen og håndværksaktiviteterne, samt faunamaterialet m.v. Bind 2 vil fortrinsvis indeholde detailanalyser af en række genstandsgrupper blandt de mere end 10.000 metalfund.

Delprojekt 5 – Ofringer fra Trelleborg og Hundstrup mose

v/ Karin M. Frei, Charlotte Primeau, Anne Birgitte Gotfredsen og Lars Jørgensen

I forbindelse med udgravningerne i 1930'erne på vikingeborgen Trelleborg blev der fundet fem brønde, hvis specielle indhold af både dyr og menneskedele undrede udgraveren Poul Nørlund. Allerede i sin publikation af Trelleborg i 1948 foreslog Nørlund, at anlæggene skulle tolkes som offerbrønde. Siden er de kun blevet sporadisk nævnt i forbindelse med vikingetidens religion, men Nørlund var efter al sandsynlighed på rette spor. I projektet tages fundene fra brøndene op til nye undersøgelser gennem en række naturvidenskabelige analyser. Post.doc. Karin Margarita Frei fra Centre for Textile Research på Københavns Universitet har foretaget analyser af strontiumisotoper i de menneskelige individer med henblik på bestemmelse af deres geografiske oprindelse. Strontiumniveauet varierer alt efter det geografiske område, og ét individ (barn) fra Trelleborg har et strontiumniveau som viser, at barnet ikke er opvokset i det danske område. Parallelt med Frei's undersøgelser foretager cand.scient. Charlotte Primeau fra Københavns Universitets Antropologiske Laboratorium undersøgelser af individernes

fysiske tilstand. To af brøndene indeholder desuden en række dyr, som vil blive undersøgt i efteråret 2011 af zoologen Anne Birgitte Gotfredsen, som tilknyttes projektet i 2011-12.

Et ældre fund af flere ofrede voksne personer og børn fra Hundstrup Mose på Sydsjælland underkastes de samme undersøgelser i projektet af Karin M. Frei og Charlotte Primeau. En af personerne er C-14 dateret til tiden omkring 700 e.Kr. Også her viser strontiumanalyserne, at mindst én person ikke er fra det danske område.

De foreløbige naturvidenskabelige analyser af de ofrede mennesker fra både Trelleborg og Hundstrup Mose peger derfor på, at man i flere tilfælde benyttede personer fra andre geografiske områder i de hjemlige offerritualer.

Internationalt samarbejde

Siden projektstart er der blevet arbejdet på etablering af et skandinavisk netværk omfattende forskere og forskergrupper, som arbejder med beslægtede temaer. Der er etableret et formelt samarbejde med docent Torun Zachrisson ved Stockholms Universitet, som er en af de førende skandinaviske forskere inden for jernalderens og vikingetidens førkristne kult.

Desuden er Lars Jørgensen medlem af videnskabelige referencegrupper ved forskningsprojekterne omkring jernalderens og vikingetidens elitecentre ved Gl. Uppsala i Mellemsverige, Kungshälla ved Götaelv og Avaldsnes i Vestnorge. Disse pladser har store strukturelle og funktionelle ligheder med nøglepladserne i vort forskningsprojekt. Et samarbejde er derfor en oplagt mulighed for at accelerere forskningen i netop disse år, hvor der kører flere store skandinaviske projekter, som behandler beslægtede forskningstemaer.

På et kunstigt plateau nord for Gammel Uppsala kirke stod i yngre jernalder og vikingetid en serie store haller. De udgjorde en stormandsresidens monumentale hovedbygninger gennem det 5.-9. århr. Den sidste hal på det såkaldte "Sydplateau" målte ca. 50 m i længden. Efter nedrivningen blev tomten rituelt forseglet under et gult lerlag, som ses i udgravningsfelterne på billedet. Adam af Bremen beskrev ca. 1072 Uppsala som et vigtigt hedensk kultcenter (Foto: L. Jørgensen 2011).

I forbindelse med netværksarbejdet besøgte Josefine F. Bican og Lars Jørgensen i juni 2011 bl.a. forskningsudgravningerne i Gl. Uppsala og på den befæstede stormandsresidens Runsa lidt østligere i Mälaren. Projektet omkring den klassiske plads i Gl. Uppsala ledes af Dr. John Ljungqvist fra Uppsala Universitet, mens Runsa-projektet ledes af antikvarie Michael Olausson fra Riksantivarämbetet i Stockholm. Nationalmuseet vil invitere begge projektledere og flere andre nordeuropæiske forskere til et arbejdsseminar i vinteren 2011 på Nationalmuseet. Her skal diskuteres undersøgelsesmetodik og forskningsspørgsmål i forbindelse med disse centrale bebyggelser.

Runsa, Mellemsverige. Udgravning i sommeren 2011 af en stenbygget terrasse til stor halbygning på befæstet stormandsgård fra det 5.-6. århh. e.Kr. Terrassekanten var forstærket med store sten, og hallens forhøjede placering har haft stor symbolsk betydning. Stormandsresidensen omfatter andre bygninger, og pladsen var bl.a. et vigtigt kultcenter i Mälarområdet i yngre jernalder. (Foto: L. Jørgensen 2011).

Formidlingssamarbejde

Projektet er også involveret i en række eksterne formidlingssamarbejder omfattende bl.a. Naturstyrelsens formidlingscenter Fugledegård ved Tissø og Kalundborg Turistråd omkring udarbejdelsen af nye formidlingstiltag ved Fugledegård. Her arbejder formidlingscentret og Kalundborg Turistråd på at etablere et formidlings center, som kan tilbyde en bred vifte af tilbud til skoler, besøgsgrupper og individuelle gæster inden for både natur og kultur. Lars Jørgensen medvirker her som konsulent på det kulturhistoriske område.

Lars Jørgensen har desuden gennem de seneste 10 år haft et samarbejde med det svenske besøgscenter Ale Vikingagård ved Göteborg. Her er opført en rekonstruktion af et af husene fra storgården ved Tissø i fuld skala (jf. også publikationslisten L. Jørgensen 2011). Ale Vikingagård fortsætter i disse år med at opføre en af Tissø-gårdens store halbygninger fra vikingetiden.

Konferencedeltagelse og -foredrag

Sofie Drotner deltog i konferencen *NODEM 2010: From Place to Presence* omkring digitale medier og kulturarv. 24-26. November 2010, på Nationalmuseet.

Sofie Drotner deltog som medarrangør i det internationale symposium *"Law and Archaeology"* på Carlsberg Akademiet d. 6.-8. december 2010.

Sofie Drotner, Josefine Franck Bican, Inge Schjellerup og Lars Jørgensen deltog i den internationale konference *Religion and Material Culture*, BiCuM Københavns Universitet, 6.-8. maj, 2011.

Lars Jørgensen deltog med foredrag omkring samlings- og kultpladsen ved Tissø ved seminar i Kungshälla, Göteborg d. 23.-24. august 2010.

Lars Jørgensen deltog med foredraget *"Afdækningen af førkristne kultritualer. Fra arkæologi og materiel kultur til tanker og mentalitet*" ved workshop "Nordlige Verdener – ændringer og udfordringer", på Nationalmuseet d. 29. september 2010.

Lars Jørgensen var konferencearrangør og foredragsholder *med "Property and Resource Control. Economy and Development of Scandinavian Manors in the 6th – 11th Cent. AD"*) ved det internationale symposium "Law and Archaeology" på Carlsberg Akademiet d. 6.-8. december 2010. Arrangeret i samarbejde med Juridisk Fakultet, Københavns Universitet.

Lars Jørgensen deltog med foredraget "*Pre-Christian cult-places"* ved seminaret *"Viking Age Economics",* 6.-7. januar 2011, Kulturhistorisk Museum, Oslo.

Lars Jørgensen deltog med foredrag omkring de sydskandinaviske storgårdskomplekser og tidlige byers organisation og funktioner ved seminaret *"Birka och Hovgården"* på Statens Historiska Museet, Stockholm d. 24. marts 2011.

Susanne Klingenberg og Ruth Blankenfeldt deltog med foredrag om de nye geomagnetiske undersøgelser ved Hoby i det 61. Sachsensymposium i Haderslev, 11.-16. september 2010.

Formidling: Foredrag, TV og radio

Josefine Franck Bican: Foredrag "*Troldmanden fra Hvidegården*", 8. marts 2011. Bredeparkens Grundejerforening, Brede.

Josefine Franck Bican: Foredrag "*Tissø – et magtcenter gennem 500 år*", 9. marts 2011. AOF, Kroppedal Museum.

Lars Jørgensen: Tiltrædelsesforelæsning som adjungeret professor ved Saxo-instituttet, Københavns Universitet, *"Skandinaviske eliteresidenser i yngre jernalder og vikingetid. Struktur, funktioner og udvikling"*, 16. september 2010.

Lars Jørgensen: Medvirken i programmet "Museum" på Norsk Radio P2 d. 29-30. januar omkring kult og religion i Danmarks Oldtids nye udstilling på Nationalmuseet. http://nrk.no/kanal/nrk_p2/1.7482851

Lars Jørgensen: To forelæsninger på Saxo-instituttet, Københavns Universitet om religion og storgårdscentre i Skandinavien, 21. og 28. februar 2011.

Lars Jørgensen: TV-foredrag om førkristen kult i *Danskernes Akademi* på DR2, optaget d. 21. juni 2011.

Publikationer

Jørgensen, Lars 2010: Gudme and Tissø. Two magnate's complexes in Denmark from the 3rd to 11th Cent. AD. In Babette Ludowici, Hauke Jöns, Sunhild Kleingärtner, Jonathan Scheschkewitz und Matthias Hardt, *Trade and Communication Networks of the First Millennium AD in the northern part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading Centres*. Neue Studien zur Sachsenforschung Band 1, pp. 273-286. Hannover.

Jørgensen, Lars 2010: Førkristen kult og kultanlæg. I *Fund & Fortid* 3, 2010, sd. 4-19.

Jørgensen, Lars 2011: Gudme-Lundeborg on Funen as a model for northern Europe? In *The Gudme/Gudhem Phenomenon*. (eds.) Oliver Grimm and Alexandra Pesch. Papers presented at a workshop organised by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA), Schleswig April 26th and 27th, 2010. Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Ergänzungsreihe, Band 6, pp. 77-89. Neumünster 2011.

Jørgensen, Lars 2011: Forord i Jörgen Johansson *"Så byggde de förr. En bok om byggnationen av vikingahuset i Ale.* Göteborg.

Jørgensen, Lars & Drotner, Sofie 2011: Førkristne kultpladser – et forskningsprojekt omkring jernalderens og vikingetidens hedenske religion. I (red.) H.C.Gulløv *et al*. *"Nordlige Verdener – ændringer og udfordringer"*, Rapport fra workshop 1 på Nationalmuseet, 130-135. København.

Jørgensen, Lars (i tryk): Vikingernes stormandssæde ved Tissø. Kult-, samlings- og markedsplads gennem 500 år. *Jubilæumsskrift fra Kalundborg & Omegns Museum.*

Jørgensen, Lars (i tryk): Storgårdskomplekset fra yngre jernalder og vikingetid ved Tissø, Danmark. Struktur og funktioner med henblik på en mulig revurdering af de tidlige vikingetidsbyer. I (red.) C.Hedenstierna-Jonson *"Birka och Hovgården".* Stockholm.

Klingenberg, Susanne, Blankenfeldt, Ruth og Jørgensen, Lars 2010: Stormanden fra Hoby – Kejser Augustus' allierede i Norden? Nationalmuseets Nyhedsbrev fra e-klubben juli/august 2010, 1-5. http://www.nationalmuseet.dk/graphics/Klub/JuliAugust10_LJ.SK.RB.pdf

Nørgård Jørgensen, Anne, Jørgensen, Lars and Gebauer Thomsen, Lone (i tryk): Assembly sites for cult, markets, jurisdiction and social relations. Historic-ethnological analogy between North Scandinavian church towns, Old Norse assembly sites and pit house sites of the Late Iron Age and Viking Period. I *Arkæologi i Slesvig / Archäologie in Schleswig.* The 61st International Sachsensymposium 2010, Haderslev.